

AZ

ALDUNAI CSÁNGÓTELEPEK

EGÉSZSÉGÜGYE.

ÍRTA

MAJOR ANTAL dr.

V. ALDUNAI TELEPÍTÉSI ELSŐORVOS.

Különlenyomat az »Orvosi Hetilap« 1888. évfolyamából.

BUDAPEST.

A PESTI LLOYD-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1888.

Az Alduna vidékének állapota a bukovinai székelyek bevándorlása idejében.

Az Alduna vidéke 1876-ban és az azután következő években nagy áradásoknak volt színhelye. A Pancsovától Kubinig terjedő VI. és VII. öblözetnek mértföldekre terjedő lapályait a Duna árjai több ízben elboríták és az öblözetek virágzásnak indult kultúráját teljesen megsemmisíték. A VI. öblözetben levő Marienfeld és a VII. öblözetben fekvő Gyurgyevó telepeket az 1876-iki nagy áradás teljesen, a két öblözet között valamivel magasabban fekvő Ivanova telepnek pedig túlnyomó részét megsemmisítette. A telepek lakosai, kik német, bolgár, tót és magyar ajkúak voltak, hajlékukat és vagyonukat veszítve, a szélrózsa minden irányába elszéledtek. Az árvizek lefolyta után az elszéledt lakosok csakhamar visszatértek telephelyeikre s úgy Marienfelden mint Ivanován újra felépíték házaikat. Gyurgyevón azonban az időközben beállott újabb áradások miatt a régi telepesek telephelyükre vissza nem térhettek, minek folytán Gyurgyevó a községek sorából töröltetett. Az 1882-iki áradás lefolyta után, különösen pedig midőn a pancsova-kubini védgát építése megkezdetett, a régi telepesek Gyurgyevóra is vissza kezdettek térni s hajlékul itt egyelőre csak ideiglenes lakásokat építettek maguknak.

A hosszan tartó áradások folytán az öblözetek területei az elvadulásnak és elhagyatottságnak szomorú képét nyújták. Athatolhatlan bozótok és vadul, buján tenyésző majdnem ölnyi magaságú füvek boríták a szántóföldeket és réteket. A VI. öblözettről az áradások vizei csakhamar lefolytak s a visszamaradt állóvizek is gyorsan száradtak, mivel itt a talaj homokos és ezen homokot csak vékony humus-réteg borítja. Ezen körülménynek lehet tulajdonítani, hogy ezen öblözet szántóföldeinek túlnyomó része 1883-ban már művelés alá volt vehető s állóvizek ez időben már csak az öblözet területén létező erekben és mélyedésekben voltak találhatóak.

Sokkal kedvezőtlenebb állapotban volt a VII. öblözet s ennek is főképen az a része, mely Gyurgyevó határát képezte. Itt a

talajnak humus-rétege átlag $\frac{1}{2}$ méter mélységű, mely után egy méter mély agyaggal kevert homokréteg következik s csak ez alatt van az öblözetnek finom homokrétege. Ezen öblözetben az áradások vizei sem oly gyorsan le nem folytak, sem ki nem száradtak, mint a VI. öblözet vizei, hanem nagyterjedelmű mocsarak, nádasok és ingoványok képződésére szolgáltatott alkalmat, melyek úgy Kubin és Plositz felé, mint Gyurgyevó közelében a határnak túlnyomó részét elfoglalták. A közvetlen Gyurgyevó mellett levő Batrika vize szintén elposványodott. A gyurgyevói határnak azon szántóföldjei, melyekről a víz már leapadt, 1883-ban még nagyrészt műveletlenül állottak és úgy ezek, mint Gyurgyevó község területe, sűrű bozóttal voltak benöve. Gyurgyevónak talajában az egyes áradások között lefolyt szárazabb évek buja tenyészetétől rendkívül sok szerves anyag halmozódott fel, mely 1883-ban az utolsó áradástól még félig nedves állapotban volt. Gyurgyevó telep-község területén a talajvíz a felszíntől $\frac{1}{2}$ méternyire egészen a legfelső humus-réteget emelkedett.

Ilyen állapotban volt az Alduna vidéke, valamint Gyurgyevó telep-község területe és határa a székely telepesek bevándorlásakor.

A székely telepesek egészségi állapota a telepítés első hónapjaiban.

Midőn az 1883-ik év tavaszán a bukovinai székelyek az Alduna vidékére érkeztek, a már fentebb említett három telepen helyeztetek el. És pedig az andrásfalvai reformátusok Marienfeld telep-község végén egy száraz, homokos talajjal bíró térségen ütöttek fel ideiglenesen sátraikat, honnan Marienfeld községével együtt ugyanazon év szeptember havában ők is a Pancsova melletti magaslatra, vagyis Hertelendyfalvára települtek át. A hadikfalviak Ivanován akként helyeztetek el, hogy az őstelepeseknek 800 □ nagyságú házhelyei két részre osztatván, a házhely egyik fele az őstelepése maradt, a másik fele pedig egy-egy székely telepesnek adatott. Ivanova ugyanis azon nem nagy terjedelmű emelkedettebb helyen fekszik, mely a VI. és VII. öblözetet egymástól elválasztja, s mely alacsony lapályoktól lévén körülveve, ezen lapályok a községnek nagyobb térbeli kiterjesztését megakadályozák. Ivanova telep-község, mely ez alkalommal a »Nagy-Györgyfalva« nevet kapta, kedvező fekvésénél fogva ez időben már lakható és telepítésre alkalmas volt.

A bevándorolt székelyek több mint felének Gyurgyevó jelöltetett ki lakhelyül, hol minden család számára 200 □ nagyságú házhely méretett ki, melyeken a székely telepesek sátraikat és kunyhóikat elhelyezték.

A székely telepések között megérkeztük után nemsokára oly nagyfokú élelemhiány kezdett mutatkozni, hogy valamennyinek rendszeres ételmeztetése elkerülhetlenné vált. Az ételmezés részben nyers ételmszerek kiosztása, részben a vörös-kereszt egyesület által felállított népkonyhák útján történt. Az egészségi viszonyok a telepítés első idejében daczára a rossz higiéniai viszonyoknak az akkori telepítési orvosok nyilatkozatai szerint tűrhetőek voltak, mindazáltal a házilag nem kezelhető fekvő betegek számára Nagy-Györgyfalván egy barak-kórház rendeztetett be.

A melegebb napok beálltával azonban az egészségügy csakhamar rosszabbra fordult. A mint a nyári nap sugarai fölmelegíték a már évek óta nem művelt földön felhalmozódott iszapréteget s szerves anyagoktól átítatott talajt, a mint a telepek környékén levő állóvizek elposványodni és beszáradni kezdtek, azon mértékben növekedett a telepeken a betegek, főleg a malarikus betegek száma. Ezenkívül Gyurgyevón az ivóvíz, mely a magas talajvíz folytán csak néhány lábnyi mélyre ásott kutakból nyeretett, nemcsak a maláriát tette súlyosabbá és veszélyesebbé, hanem ezenkívül még egyéb betegségek okozójává is lőn. A júliusi forró napokban az egészségügy Gyurgyevón oly ijesztő módon rosszabbodott, hogy annak a meglévő egészségügyi eszközökkel többé urává lenni nem lehetett. Különösen aggodalmat keltett azon körülmény, hogy a hányással és hasmenéssel járó betegek száma Gyurgyevón napról napra növekedett, mi — tekintettel arra, hogy a cholera azon időben már Európa felé közeledett — a Gyurgyevón kiütött járvány lehetőleg gyors elfojtását nagyon kívánatosná tette. Ekkor Gromon Dezső ő méltósága, az akkori telepítési kormánybiztos Budapestre a nagym. m. kir. belügyminisztériumhoz egy orvosnak kiküldéseért sürgönyözött s addig is, míg az megérkezett, Dr. Kozáry kubini orvos rendeltetett Gyurgyevóra, míg a nagy-györgyfalvai és marienföldi telepések egészségügyét Dr. Alföldi pancsovai orvos látta el. A sürgöny vétele után a belügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöke azonnal a fővárosi szt. Rókus-kórház igazgatójához fordult orvosért, ki ezen missióra engem jelölt ki. Miután a Rókus-kórházban betöltött állásomról lemondtam s a kiküldetési dekrétumot átvettem, a legszükségesebb instrukciókkal ellátva, még aznap, vagyis július 30-ikán útnak indultam Pancsova felé.

A malária endemia és az ellene tett egészségügyi intézkedések.

Az alduvai telepék állapotáról már a megelőző napokban rossz hírek keringtek, midőn pedig köztudomásúvá lőn, hogy a

m. k. belügyminisztériumtól egy orvos sürgősen a telepekre küldetett s a napi lapok téves információ alapján azon hírt hozták, hogy Gyurgyevón cholerajárvány ütött ki, ez országszerte kínos feltűnést keltett. Az összes magyar sajtó hangoztatta szükségességét annak, hogy a bevándorolt székely telepesek anyagi helyzetének és egészségügyének javítására minden lehető megtétesék az anyagi áldozatokra való tekintet nélkül. Ily körülmények között teljesen tudatában voltam annak, hogy a nagymélt. m. kir. belügyminisztérium, midőn engem az aldunai telepítési kormánybiztossághoz a telepesek egészségügyének javítása és rendezése céljából kiküldött, rendkívüli felelősséggel járó ügyet bízott reám.

A telepekre érve, első dolgom volt a gyurgyevói járványnak természetéről magamnak alapos meggyőződést szerezni, hogy a lapok által közölt hírek, a mennyiben azok a valóságnak meg nem felelnének, helyreigazíthatók legyenek. S e tekintetben azon kellemes helyzetben voltam, hogy a telepítési kormánybiztossághoz felterjesztett első hivatalos jelentésemben a cholera nézve teljesen megnyugtató felvilágosítást adhattam, a mennyiben a telepeken nemcsak cholera, hanem még teljesen kifejezett cholera- esetek sem fordultak elő. Ellenben konstatálnom kellett, hogy a gyurgyevói telepeseknek több mint fele beteg volt s a betegségek túlnyomó része malarikus eredetű volt, mert az óriási számú (hányás és hasmenéssel járó) heveny gyomor- és bélbántalmak többnyire csak a maláriának képezték szövödményeit. Ezen gyomor- és bélbántalmak, melyek felnőtteknél is súlyos megbetegedést képeztek, gyermekeknél kiválóan veszélyesek voltak. Súlyosabb betegségnemek voltak még ezen kívül a vérhas, csorvás láz és typhusos megbetegedések, melyek szintén tetemes számban fordultak elő. A váltólázás betegek nagy része hihetetlen rövid idő alatt — a váltóláznak sokszor alig néhány heti tartama alatt — oly vérszegényekké lettek, hogy vízvérűség folytán vízkórba estek. Ennélfogva a vízkór, különösen a lábvízkór eseteinek száma rendkívül nagy volt. Azonban a viszonylagos egészségnek örvendő része a lakosságnak sem volt ökéletesen egészséges. Bárhová nézett az ember, mindenütt lesóványodott, beesett arcú, sárgás színű alakokat lehetett látni, kik csüggedten es jövőjük iránt minden reményt veszítve panasztolták balvégzetüket, mely őket ezen kétségbeejtő helyzetbe juttatá.

Az endemiát előidéző okok közül Gyurgyevó talaját és környékének mocsaras voltát kezdettől fogva olyanoknak ismertem fel, melyek egyelőre elháríthatlanok. E tekintetben csak azon remény kecsegtetett, hogy az 1883-ik évi nyár forrósága és tartós szárazsága valamint azon gyakori és tartós szelek folytán, melyek e vidéken uralkodnak, a talaj, valamint a mocsarak nagy része lassanként ki fognak száradni és Gyurgyevó egészségügye ezzel

párhuzamosan előreláthatólag javulni fog. Bármily vérmeseknek tündek is fel akkor eme reményeim, azok mégis már a legközelebbi hónapokban jobbára teljesültek.

A másik kórok a rossz ivóvíz volt. Működésem kezdetén a kutak vízszíne már körülbelül $1\frac{1}{4}$ méternyire volt ugyan a felszíntől, mindazáltal a kutak rózsz karban tartása miatt, különösen pedig azoknak hiányos rovasolása folytán a kútvíz a rothadt szerves anyagokban bővelkedő felső humus-rétegtől való fertőztetésnek nagyban ki volt téve, mi miatt a kutak túlnyomó részének vize tényleg egészségtelen volt. A telepítési kormánybiztosság által felállított Northon féle kutak jó vizet szolgáltatottak ugyan, de ezeknek szivattyú-szerkezetét a talaj mélyebb rétegének finom homokja csakhamar eliszapolta s csak gyakori tisztítgatás mellett voltak működésben tarthatók. Azért nem is lett három ilyen kútnál több felállítva.

A legsürgősebb teendők egyikének tekintetem tehát a kutaknak mélyebbre való ásatását és kirovasoltatását. Ezen intézkedés csakhamar foganatosított is és pedig akként, hogy az őstelepések egy része kútjaikat téglával rakta ki, a székely telepesek pedig ilyen anyag hiányában kútjaik falait fával és deszkákkal bélelték ki. Hogy ezen intézkedés hasznos volt, kitűnt a víznek vegyi vizsgálatából, melyet a népkonyha közelében levő Northon-féle kútnak és egy téglával kirakott kútnak a vizén Radda Frigyes pancsovai gyógyszerésznél eszközöltettem s melyből kitűnt, hogy az ilyen jó karban tartott kútnak vizében szerves anyagoknak vagy azok terményeinek nyoma sem mutatható ki, csupán az ásványos alkatrészek, főleg a chloridok és kénsavas sók voltak benne a rendesnél valamivel nagyobb mennyiségben jelen.

A beteglétszám nagyobbítását nagyban előmozdította a lakási viszonyok hiányossága is. A székely telepesek ugyanis megérkezéskor akként készítettek maguknak hajlékot, hogy vagy kocsijuk gyékénysátorát helyezték a földre vagy pedig szalmával, náddal vagy gyékénynyel fedett kunyhókat készítettek maguknak. Gyurgyevó ez által óriási táborhoz hasonlított. Normális viszonyok mellett ilyen kunyhók a nyári hónapokban rendesen lakhatók s Nagy-Györgyfálván, valamint Marienfelden, hol száraz, homokos talajon voltak elhelyezve, a bennlakók egészségére nézve hátrányosak nem voltak. Gyurgyevón azonban a nedves és iszapos talajnak gázai a kunyhók és sátorok lakóit csakhamar betegé tették. Miután a kunyhók többnyire oly alacsonyok voltak, hogy bennök fennállani sem lehetett, nagyon meg volt nehezítve a súlyosabb fekvő betegek házi kezelése. Mert ezen kunyhókban, melyeknek tisztasága különösen ott, hol több gyermek volt a családban a legenyhébb kritikát sem állotta ki, a betegek többnyire a földön feküdtek, a kunyhók földje pedig esők alkalmával a beáramló víztől rendesen

a betegek fekhelyei alatt is átázott. Fekvő betegek pedig minden kunyhóban találtak, némelyikben az összes családtagok betegen feküdtek. Ily viszonyok között szükségessé vált a lakási viszonyoknak alapos javítása. Minthogy Gyurgyevónak más helyre való áttelepítése jövő tavasz előtt szóba sem jöhetett, oly ideiglenes lakások készítéséről kellett gondoskodni, melyek télen is elég oltalmat nyújtsanak a lakosságnak hideg és szél ellen, de ideiglenesek lévén, lehetőleg semmibe vagy legalább sokba ne kerüljenek. A felállított minta-lakás szerkezete oly egyszerű volt, hogy ahhoz hasonló mindenki könnyű szerrel készíthetett magának. A lakás falai vesszőből voltak fonva és kívül-belül sárral betapasztva, teteje pedig szalmával volt fedve. Az ideiglenes lakások építéséhez szükséges faanyagot mindenki szabadon vághatta magának a Gyurgyevó melletti szigeten, a léczek, deszkák, valamint a füst kivezetésére szolgáló pléhcsövek a kormánybiztosi raktárban voltak kaphatók.

Azonban ezen intézkedésnek végrehajtása nagy akadályokba ütközött. A székely telepesek nagy része a Gyurgyevón való ideiglenes tartózkodáshoz és ideiglenes lakás építéséhez nem nagy kedvet mutatott. Pedig csak arról volt szó, hogy az idő előrehaladt volta miatt ezen helyen egy telet töltsenek, tavaszkor azután a közeli magaslatok valamelyikére fognak áttelepítettetni. Az építési kedv emelésére az élelmezés, melyben máskülönben csak nők, gyermekek és munkaképtelen férfiak részesültek, az építkezési munkálatokkal foglalkozó férfiakra is kiterjesztetett; sőt még az ezen munkával foglalkozók minden a szigetről vágott szálfa után néhány krajczár jutalmat is kaptak s így a mellett, hogy maguknak lakást készítettek, még némi keresetre is tettek szert. Mindamellett oly lassan haladt a munka előre, hogy az őszi hónapokban karhatalommal kellett a vonakodókat és késedelmezőket a lakásépítési munkálatokra szorítani. Ez alkalommal sokan, kik reményeikben csalatkozva, jövőjüket itten feltalálhatni nem vélték, visszavándoroltak Bukovinába. Késő ősz volt már mikorára valamennyi ideiglenes lakás elkészült.

Az ideiglenes lakásban ágyinak vagy ágymagasságú fekhelynek használata egészségégi szempontból mindenkinek ajánlatott.

A súlyosabb betegek elhelyezésére Gyurgyevón a telepekre érkeztemkor egy ideiglenes barak-kórház felállítása már el volt határozva, melynek építése augusztus hóban meg is kezdetett.

Hogy a betegek és gyengélkedők élelmezés tekintetében szükségét ne szenvedjenek, arról bőven gondoskodva volt. A vöröskereszt egyleti népkonyhában naponta kétszer főztek a nők, gyermekek és beteg vagy munkaképtelen férfiak számára, átlag naponta körülbelül 1400-nak. Állott pedig ezen élelmezés reggel rántott leves és kenyér kiosztásból, délben főzelék, hetenkint kétszer húsételből. A népkonyhában eczetet is kaphatott mindenki

ingyen. Ezenkívül a székelyek a beszerzési ár egy kis részletének megtérítése mellett a kormánybiztosi raktárban kaphattak sót, lisztet, szalonnát, sőt néha burgonyát is.

Daczára ezen bőséges élelmezésnek, még a boltokban árult ételek és italok, valamint a szomszéd községekből naponta a piacra hozott élelmiszerek és gyümölcs is nagy kelendőségnek örvendtek. A székelyek egy része ugyanis nem volt teljesen vagyontalan, hanem az otthon eladott ingóságok árából ide érkeztek első idejében még némi pénzkészlet fölött rendelkeztek; ezenkívül a munkabíróknak a gátépítési és egyéb munkálatok is nyújtottak némi keresetet. Kiváló gond fordított tehát arra, hogy a telepések egészsége ez oldalról is megóvassék. A gyümölcсарulás a malária miatt teljesen betiltatott, egyéb élelmiszerek árulása pedig szigorúan ellenőriztetett. Minthogy a székely telepések közül sokan utolsó fillérüket is pálinkára költötték, Joannovics Sándor akkori temesmegyei helyhatósági biztos a pálinka darusítását Gyurgyevón teljesen betiltotta. Ezen intézkedést azonban nem sokára vissza kellett vonni, mert főleg a mérsékeltén ivó öregeket és gyengékedőket sújtotta, kiktől ezen gyermekkor óta megszokott italt ilyen malarikus helyen teljesen elvonni nem lehetett, míg a nagyobb ivó vagyonosabbak és munkabírók a szomszéd községekből látták el magukat bőségesen italokkal.

A halottkémlést működésem kezdetéig az őstelepéseknek képesített halottkéme teljesítette, de nagyon hiányosan és rendetlenül. A székely telepések ide érkeztek első hónapjaiban a halottkémet igénybe nem vették, hanem ki-ki halottját saját falubeli kántorjával minden bejelentés nélkül egyszerűen eltemette. Néha 2—3 halottat is temettek egy sírba. E miatt a telepítés első hónapjaiban meghaltak számát kipuhatolni és azok jegyzékét pontosan összeállítani később már nem lehetett. A halottkémlést ezután személyesen teljesítettem. A temetőhöz halottas ház építtetett, melybe a halottat a halál konstatálása után azonnal elvinni mindenkire nézve kötelezővé tétetett. Ezen intézkedés, mely a rász lakási viszonyok miatt lett életbe léptetve, fenntartott a malária-járvány megszűnte után is mindaddig míg Gyurgyevó át nem telepíttetett.

Legfontosabbnak tartottam mindezen intézkedések mellett mégis a betegeknek orvosi gyógykezelését, mert nyilvánvaló volt, hogy a nagyrészt malarikus eredetű betegségek szakszerű orvosi gyógykezelésével itt valóságos csodákat lehet művelni. Ámde ebbeli működésemnek számos akadályok állottak útjában. Ilyen volt egy alkalmas rendelő helyiség hiánya. Gyurgyevón ugyanis ez időben mindössze három barak állott, melyek közül egyben a népkonyha, másokban a szolgabírói hivatal, a harmadikban az élelmezési raktár és néhány hivatalnok lakása volt elhelyezve. Ez utóbbiban jelöltetett ki számomra egy kis, alig néhány négyszögméter nagyságú

szobácska. Ezen helyiség, mely a többi helyiségekkel közös bejárárral bírt, szolgált orvosi lakásul, itt volt elhelyezve a kézi gyógyszer-tár és itt tartottam naponta rendeléseimet a telep összes betegei számára. A tolongás ajtóm előtt naponta reggeltől délig oly nagy volt, hogy az ugyanazon bejáratot használó hivatalnokok alig bírtak a sokaságon keresztül maguknak utat törni s nem egyszer szobám ajtaja sarkával együtt betaszított. A betegek ily tömeges jelentkezése mellett a gyógyszereket is ily tömegesen kellett kiszolgáltatnom, mi a hiányos gyógyszerkészlet mellett egyike volt a legnehezebb feladatoknak. A vörös-kereszt egylet ápolónői a telepekre való utazásuk alkalmával hoztak ugyan magukkal némi gyógyszereket, úgyszintén Kozáry kubini orvos is rendelt gyógyszereket Gyurgyevón való tartózkodása alkalmával, de ezen gyógyszerek nem annyira szakértői gyógykezelésre voltak szánva, mint inkább csak ideiglenesen szükségét voltak hivatva pótolni. Működésem első napjaiban tehát azonnal a legszükségesebb gyógyszereknek kellő mennyiségben való beszerzéséről gondoskodtam. A gyógyszerek megrendelésénél nemcsak azoknak gyógyértékét kellett tekintetbe vennem, hanem azt is, hogy lehetőleg könnyen expedíálhatók legyenek. A délelőtti rendelésekhez szükséges szilárd gyógyszerek mindig a megelőző estéken, a főzetek és források pedig a reggeli órákban lettek tömegesen előre elkészítve.

A nyilvános rendelésekre azonban csak a járó betegek jöttek el, a fekvő betegeket délutánonként kunyhóikban kerestem fel, mely fárasztó munkámban többnyire egy vörös-kereszt egyleti ápolónő nyújtott némi segédkezést.

Ezen a betegek gyógykezelése körül kifejtett rendkívüli tevékenységnek meglepő sikere volt, a mi főleg abból tűnik ki, hogy az augusztus hó lefolyása alatt gyógykezelt 1079 beteg mellett mindössze csak 29 haláleset fordult elő. Ezen halálesetek között 23 hét éven alóli gyermek volt, kiknek túlnyomó része szülőik gondatlansága miatt gyógykezelésben nem részesült, a többi 6 hét éven felüli egyén közül pedig csak kettő esett áldozatul az itt uralkodó járványoknak, míg négy chronikus betegségben halt meg. Azon szülők ellenében, kik beteg gyermekeik gyógykezelése körül mulasztást követtek el, ezentúl a törvény teljes szigora alkalmaztatott.

Szeptember havában az állapot súlyosbodott. Az egész hónapban át gyógykezelt betegek száma kisebb volt ugyan mint augusztusban (800), de sok, felette súlyos eset fordult elő. Különösen aggasztó módon szaporodott az állandó magas lázzal járó úgynevezett csorvás lázak és typhosus megbetegedések száma (63). A betegségek súlyos voltának felel meg az e hónapban elhaltak száma is, mert a 27 haláleset között 14 hét éven felüli volt. Súlyosbította a dolgot még azon körülmény is, hogy a maláriától vagy gyomor-

bélbántalmaktól elgyengülteknél bármely heveny megbetegedés súlyos alakot öltött. Gyurgyevó telep-község területén szeptember hóban a talajvíz $1/4$ méterről $2 \frac{1}{2}$ méter mélységig szállott alá s úgy látszik, hogy ezen körülmény gyakorolt oly kedvezőtlen befolyást e hóban Gyurgyevó egészségi viszonyaira.

Ez időben történt, hogy Temes megye tisztii főorvosa a megye részéről kiküldetett Gyurgyevóra, hogy az itteni egészségi viszonyokról magának alapos információkat szerezzen és az itt talált állapotokról részletes jelentést tegyen. A főorvos terjedelmes jelentésében, mely a nagymélt. m. k. belügyministerium útján a telepítési kormánybiztosságnak véleményezés végett megküldetett, a gyurgyevói állapotokat kétségbeejtőknek és reményteleneknek írta le. Az eddigi halálázásokból, melyeket a telepítés első hónapjaira nézve csak sejteni, de kipuhatolni nem lehetett, csaknem matematikailag kiszámította, hogy ha a csángók e helyen hagyatnak, másfél év alatt mind tönkre fognak menni. Mert a kik nyáron a maláriát ki fogják állani, majd télen a rősz lakási viszonyok folytán a zord időjárásnak fognak áldozatul esni.

Bármilyen rősz színben festette is le Temes megye tisztii főorvosa Gyurgyevó telepeseinek kedvezőtlen viszonyait, ezek az akkori állapotnak tökéletesen megfeleltek s a ki azon időben Gyurgyevót látta, az a főorvosnak ezen telepről adott leírását túlzottnak alig tekinthette; csak Gyurgyevó legközelebbi jövőjéről táplált nézetei voltak kissé pessimistikusak. Hogy utóbbira nézve én kedvezőbb véleményt adhattam, az csak onnan van, hogy a telepekre érkeztem óta elegendő időm és alkalmam volt ezen vidék minden sajátságainak alapos tanulmányozására, mely nélkül azon időben Gyurgyevó egészségügyéről a jövőre nézve határozott véleményt adni nem lehetett.

A nagymélt. m. k. belügyministerium minden más véleménnyel szemben a telepítési kormánybiztosnak és egészségügyi közegének véleményét tartotta a telepítés további phasisaira nézve irányadónak s hogy ez helyes volt, már néhány hóval később kitűnt, midőn Gyurgyevó egészségi viszonyai oly rohamosan javultak, hogy a gyors javulás országszerte általános meglepetést keltett.

Október havában ugyanis az idő mind hűvösebbé vált, száraz keleti szelek fűjtak, melyek a talajt végleg ki szárították és az aldunai lapályok levegőjét megtisztíták fertőző anyagaitól. Ekkorra már a lakházak is jobbára elkészültek, minek folytán október hó közepétől kezdve az év végéig az egészségi viszonyoknak folytonos és tartós javulását lehetett észlelni, úgy hogy deczember havában mindössze már csak öt haláleset fordult elő, mely szám már a telep normális egészségi állapotának felelt meg.

A váltóláz, mely minden hónapban az összes megbetegedéseknek csaknem felét tette ki, október hó óta szintén folytonos

csökkenést mutatott, azonban az előfordult esetek száma még december hóban is elég tekintélyes volt (108 eset), bár az idő e hóban egészen télies alakot öltött.

Az egészségügy javulásához nagyban hozzájárult a gyurgyevői barak-kórház is, mely november hó elején megnyitott, s melyben nemcsak a súlyosabb betegek részesültek gondos ápolásban, hanem a járó betegek gyógykezelése és gyógyszerekkel való ellátása is pontosabban és a mai orvostudomány kívánalmainak megfelelőbben volt eszközölhető.

A lefolyt öt hónapban Gyurgyevón összesen 2377 beteg gyógykezeltetett, vagyis többen, mint a gyurgyevői székelyek összes száma. Ez onnan van, hogy sokan több betegségen mentek keresztül s így a betegségek rovatában több ízben fordultak elő.

A Gyurgyevón létesített egészségügyi intézkedéseknek eme ritka és gyors sikerei főleg azon körülménynek voltak köszönhetőek, hogy Gromon Dezső ő méltósága, az akkori telepítési kormánybiztos, a helyszínén személyesen szerzett meggyőződése alapján, mindenről a lehető legrövidebb úton személyesen intézkedett.

Nagy-Györgyfalván az egészségi állapotok sokkal kedvezőbbek voltak. Az előfordult betegségek számra aránytalanul kevesebb, súlyosságra nézve pedig enyhébb lefolyásúak voltak. Nagy-Györgyfalvának még azon előnye is volt, hogy ott már május óta egy barak-kórház állott működésben, melyben a súlyosabb betegek ápolottak s mely november havában Homoliczra, egy e célra kórházzá átalakított vámépületbe tétetett át. A Gyurgyevón oly nagy aggodalmat keltő typhosus megbetegedések itt csak kivételesen, a gyermekekre nézve oly veszélyes gyomorbélhurutok pedig sokkal kisebb számban fordultak elő és enyhébb lefolyásúak voltak. Enyhe lefolyású-- vérhas szórványosan a nyári hónapok mind-egyikében fordult elő. A jelentkezett betegek legnagyobb része itt is váltólázban szenvedett, mely azonban itt oly sok senyvet és vízkórt nem hagyott hátra, mint Gyurgyevón. Az egészségi állapotok október hó óta itt csaknem normálisak voltak.

A hertelendyfalviak szeptember haváig Marienfelden laktak. Egészségi állapotok itt elég kedvező volt, a mennyiben a váltólázon kívül alig fordult elő más betegségi eset. Miután azonban innen Hertelendyfalvára átköltöztek, egészségi állapotuk rosszabbra fordult. A váltólázak makacsabbakká váltak s számos esetben vízvérűséget és vízkórt okoztak, úgyszintén sok esetét észleltem a csorvás lázaknak és typhosus megbetegedéseknek. Itt még október hóban is csak keveset javult az egészségi állapot, mi főleg annak volt tulajdonítható, hogy itt az ideiglenes lakházak legkésőbbén készültek el s a lakosok az időváltásoknak nagy mértékben ki voltak téve, sokan pedig ideiglenes lakásukat a televényes földbe

vájták maguknak. November és december hónapokban azonban az egészségi viszonyok itt is csaknem egészen a normálisig javultak.

Míg Gyurgyevón a vörös-kereszt egyleti népkonyha 9 hónapon át egészen 1884-iki márczius hó 15-ig fennállott, az utóbbi két telepen népkonyhák egyáltalában nem működtek, hanem az élelmezés itt kezdettől fogva nyers tápszerek kiosztása által eszközöltetett.

Miután a három egymástól meglehetősen távol fekvő telep összes betegeinek gyógykezelése és mind a két telepítési kórháznak vezetése oly terheket róttak reám, melyek egy emberi erőt messze túlhaladtak, még az ősz elején felterjesztést tettem egy második telepítési orvosi állás szervezése iránt, mely elfogadtatván, az óhajtott orvosi állás csakugyan szerveztetett. Azonban ezen állás a legnagyobb sajnálatomra daczára a nem épen kedvezőtlen feltételeknek egészen az 1884. évi április hó közepéig pályázó hiányában betöltetlen maradt, s így a három telep összes orvosi teendőit egész télen át sokszor csaknem járhatlan utak mellett egyedül voltam kénytelen teljesíteni.

A székely telepesek egészségi viszonyai 1884—1888-ig.

A székely telepesek egészségi állapota az ezután következő években mindinkább kedvezőbbé vált. Gyurgyevó talaja teljesen kiszáradt, a környékén levő mocsarak lassanként eltűntek, a szántóföldek művelés alá kerültek, a talajvíz pedig 2 méter átlagos mélység mellett egész éven át alig mutatott $\frac{1}{2}$ méternél nagyobb ingadozást. Ezen kedvező állapotok első sorban a dunai védgátanak, részben azonban a belvizek folyamatba vett czélszerű csatornázásának és levezetésének voltak köszönhetőek. Mindazáltal évenként a tavaszi hónapokban, midőn a Duna magas vízállása miatt a belvizek lefolyása akadályozva volt, az egészségi viszonyoknak a helyi viszonyoktól eredő kisebb fokú hanyatlásai voltak észlelhetők, melyek azonban a nyár közepéig rendszeren a normálisig javultak, míg az őszi hónapok az egészségügyre a legkedvezőbbeknek bizonyultak be. A betegségek közül a malária volt az, mely ezentúl is a tavaszi hónapokban nagyobb fokban szokott volt fellépni, azonban minden évben gyéribben és enyhébb lefolyással. A leggyakoribb és gyermekekre nézve kiválóan veszélyes megbetegedést a bélhurut, vérhas és gyermekek nyári hányászkélése képezte, mely betegségek szintén a melegebb tavaszi hónapokban voltak felette gyakoriak.

Az egészségi viszonyokra nézve a tavasznál sokkal kedvezőtlenebb évszak volt ezentúl a tél. Az 1883—84-iki enyhe tél ugyan a telepesek egészségi állapotára káros hatással nem volt,

de annál nagyobb bajt okozott a reá következő évnél hidegebb és zordabb tele. Az ideiglenes lakások e télen a telepeken uralgó zúd szelek ellen nem nyújtottak elegendő védelmet, minek következtében a lélekző szervek betegségeiben, torokbajokban és csúszos bántalmakban Gyurgyevón rendkívül sokan megbetegedtek. Ugyanezen ok folytán a másik két telep, különösen pedig Hertelendyfalva lakosai is sokat szenvedtek, mert ez időben még itt is sokan ideiglenes lakházakban laktak.

A míg azonban Hertelendyfalva és Nagy-Györgyfalva telepesei rendes házaikat lassanként fölépíthették, addig a gyurgyevóiak négy telet voltak kénytelenek azon kis ideiglenes lakásokban tölteni, melyek tulajdonképpen csak egy téli használatra voltak szánva. Ezen lakások több ízben megvizsgáltattak és időnként kijavítottak, de ezen intézkedések nem voltak képesek a téli időkre az egészségügy hanyatlását teljesen megakadályozni, mert a január és február hónapokban e vidéken uralgó, »kosova« néven ismert szelek oly zordak szoktak lenni, hogy ellenük csak jól épített vastagfalú lakóház nyújthat elegendő védelmet. Az uralkodó szelek ellen aránylag még legjobban voltak megvédve azon székely telepesek, kiknek ideiglenes lakásai Gyurgyevó régi körtöltésébe voltak vájva, de ezeknek lakosai a malarikus megbetegedéseknek voltak fokozottabb mértékben kitéve.

A legkedvezőbb év egészségi szempontból az 1886-iki volt, mivel ezen évben sem a malária, sem más járványos betegségek a telepeken nem uralkodtak és a téli hónapok is kedvezően folytak le; legkedvezőtlenebb egészségi viszonyokat pedig 1883 óta az 1887-iki év tünteti fel. Ez év téli és tavaszi hónapjaiban ugyanis a telepeken heves kanyaró- és himlőjárványok dühöngtek.

A későbbi bevándorlások és pedig az 1884. évben Hertelendyfalvára érkezett 40 család s 1887-ben Nagy-Györgyfalvára és Gyurgyevóra érkezett 54 család egészségi viszonyai nem voltak kedvezőtlenebbek az 1883. évben bevándoroltakénál. Azonban az 1886. év őszi és téli hónapjaiban folyton tartó kisebb bevándorlások a gyurgyevói egészségi viszonyok rosszabbodását nemcsak azzal mozdították elő, hogy a bevándorlók közül sokan betegen érkeztek meg, hanem azzal is, hogy az ideiglenes lakások túlszűfoltóságát fokozták. Mert az újonnan érkezettek mind itteni rokonaiknál és ismerőseiknél szállásolták el magukat.

A nagymélt. m. k. belügyminisztérium ez időben a bukovinai székelyek tömeges bevándorlását megakadályozá, mely intézkedés nagy kellemetlenségektől és veszélyektől óvta meg a telepes községeket, mert a bevándorlók tömege éppen akkorra érkezett volna a telepekre, a midőn itt a himlő- és kanyarójárványok a leghevesebben dühöngtek.

Népmozgalmi adatok.

A székely telepések születési és halálozási adatainak egybevetése az 1883-iki év kivételével minden évben szaporodást tüntet fel.

	1883			1884			1885			1886			1887		
	született	meghalt	szaporodás apadás	született	meghalt	szaporodás apadás	született	meghalt	szaporodás apadás	született	meghalt	szaporodás apadás	született	meghalt	szaporodás apadás
Gyurgyevón	79	116	— 37	86	64	22 —	87	61	26 —	125	59	66 —	101	96	5 —
Nagy-Györgyfalván	51	39	12 —	48	28	20 —	74	21	53 —	59	31	28 —	81	64	17 —
Hertelendyfalván	22	14	8 —	30	21	9 —	56	35	21 —	56	22	34 —	70	53	17 —
A három telepen összesen	169	152	— 17	164	113	51 —	217	117	100 —	240	112	128 —	252	213	39 —

Fertőző betegségek és járványok.

1. Váltóláz.

A váltóláz, mely ezen vidéken azelőtt is mindig otthonos volt, 1883-ban valóságos endemiává fokozódott, mely nemcsak a hegyes vidékről bevándorolt székelyeket támadta meg tömegesen, hanem az e vidékhez szokott őstelepeseket sem kímélte meg. A mint azonban az Alduna vidéke ármentesítés folytán a kultúrának ismét visszaadott, lassanként a malária is alábbhagyott, sőt később csaknem egészen megszűnt. Az egyes években mindazáltal némi évszaki visszaeséseket lehetett konstatálni, melyek mindig a tavaszi hónapokra estek. Ilyenkor ugyanis a tavaszi belvizek az öblözetekből a Duna magas vízállása miatt le nem folyhatván, a homokos talajnak vízátcsofító képességénél fogva a talajvíznek mindig tetemes emelkedését idézték elő az öblözetekben. Ilyenkor Gyurgyevón a kutak vízfelszíne fél méterrel, némely évben többel is emelkedett a szerint, hogy mennyi ideig tartott a belvizek pangása. A malária pedig, mely már a talajvíz emelkedésekor is fokozódott, a talajvíz apadása idejében rendszeren tetőfokát szokta volt elérni. A malária ezen időszaka rendszeren két-három hónapig tartott, mely után annak csökkenése és megszűnte néha rendkívül hirtelen állott be. Ezen időpont eleinte a nyár végére, később a nyár közepére esett. Ilyenkor a legmakacsabb váltólázak is könnyen gyógyíthatókká váltak, sőt nem egyszer tapasztaltam, hogy egy-egy váltóláz gyógykezelés nélkül önként is meggyógyult. Általában mondhatom, hogy a működésem tartama alatt gyógykezelt közel 3000 váltóláz-eset között egyet sem találtam, mely chininrel gyógyítható nem lett volna. Igaz, hogy makacs esetekben a chininrel való utókezelést a visszaesések meggátlása végett sokszor a fentebb jelzett kedvezőbb időszak beálltáig kellett folytatnom, de ez a betegre nézve semmiféle hátránnyal nem járt. A kifejezett váltóláz-rohamokkal jelentkező malária kellő gyógykezelés mellett nagyobbfokú máj- és lép-daganatokat ritkán hagyott vissza, ellenben az olyan váltólázak, melyek tipikus rohamok nélkül folytak le, ha kellő időben fel nem ismertettek, rendszeren nagy lép-daganatok okozóivá lettek. Noha az első chininadagok nagysága az egyes esetekhez mérten akkorára lett megszabva, hogy kislefokú chininismus létrejöjjön, a chininnek káros utóhatását egyetlen egy esetben sem észleltem. A telepeken mindig a lehető legjobb minőségű chininum sulfuricum használtatott, mely súlyos esetekben főleg akkor volt gyors és biztos hatású, ha oldott állapotban adott. A komplikatio nélküli váltóláz esetek ritkán voltak oly súlyosak, hogy az életet komolyan veszélyeztették volna, de annál veszélyesebbek voltak a szövődményes esetek. Az 1883-iki malária-járvány alkalmával a váltólázak az esetek több mint felénél

többé-kevésbé súlyos szövődményes betegségek kísérték. Leggyakoribb szövődmény volt a hányás, mely az esetek több mint egy harmadánál volt észlelhető, ritkább volt a hányászékelyés. Veszélyes szövődmény volt a vérhas különösen akkor, ha a maláriától vérszegénynyé vált, vagy már éppen vízkóros beteget támadott meg. A malária a telepítés első évében a szegényebb s csaknem kizárólag kukoriczamáléval táplálkozó székelyeknél csakhamar általános vérszegénységet s vízvérűség folytán vízkórt okozott; az ilyen táplálkozástól eredő pellagrabetegyek pedig malariára kiváló hajlammal bírtak s a váltóláznak sokszor már egy-két heti tartama után vízkórba estek. Ezen vízkóros betegek azonban a malária alábbhagyásával kellő gyógykezelés, különösen pedig czélszerű táplálkozás mellett többnyire könnyen gyógyíthatók voltak, minél fogva a telepítési kórházak, valamint a gyurgyevói népkonyha működése ez időben főleg ezen utóbbi szempontból a székelyekre nézve rendkívül áldásos volt.

2. Vérhas.

A vérhas a telepeken a maláriának hű kísérője volt. Valahányszor a malarikus betegek száma szaporodott, azzal egyidejűleg rendszeren a vérhas-esetek is gyakoribbakká lettek. Gyakorik voltak a vérhasban való megbetegedések ezenkívül még a nyár végén és az őszi hónapokban, vagyis gyümölcserés idején. A vérhas mint önálló betegség felnőtteknél többnyire enyhe lefolyású volt, ellenben a más betegségekhez szövődmény gyanánt szegődő vérhas, valamint a gyermekek vérhas-esetei csaknem mindig súlyosak voltak. A telepek egészségügyének általános javulásával a vérhasban való megbetegedések is mind ritkábbakká lettek.

3. Hagymáz.

A hasi hagymáz 1883-ban Gyurgyevón a legsúlyosabb betegségnek egyikét képezte s különösen azon családok körében lépett fel sűrűbben, melyek újonnan készített ideiglenes lakásaik vesszőfalait a gyurgyevói iszapos talajnak fekete földjéből készített sárral tapasztották ki és azok nedves állapota mellett is a lakásban laktak. Nem kevésbé gyakori volt a hagymáz azon családoknál is, kiknek ideiglenes lakásaik Gyurgyevónak régi körtöltésébe voltak vájva. Később a hagymáz mind ritkábban fordult elő s az utolsó két évben alig lehetett már egy hagymáz- esetet találni. Általában mondhatni, hogy a hagymáz e vidéken rendes viszonyok között a ritkább betegségek közé tartozik.

4. *Difttheritis és croup.*

Ezen rendkívül veszélyes gyermekbetegségek szórványosan a téli és tavaszi hónapokban minden évben fordultak elő", járványossá azonban a telepek rossz hygieniai viszonyainak daczára nem váltak. Mindazonáltal az 1887-ik évi nagy kanyarójárványnak ezek képezték azon szövödményeit, melyek a legtöbb halálesetet okozták.

5. *Kanyaró.*

A telepítés első éveiben az aldunai telepek nagyobb járványoktól mentek maradtak, azonban az 1886—87-iki télen Nagy-Györgyfalván és Gyurgyevón heves kanyarójárvány, Her-telendyfalván pedig himlőjárvány lépett fel.

Nagy-Györgyfalván a kanyaró 1887-ik évi január 6-án lépett fel az ottani őstelepések gyermekei között. Az első esetnek és ezzel együtt a járvány keletkezésének kipuhatolására irányított törekvés sikertelen maradt. A járvány, mely kezdetben csakis az őstelepések gyermekei között uralkodott, február közepe táján, azaz 5 héttel a járvány keletkezése után a székely telepek között is terjedni kezdett. Az egész járvány pedig tartott 79 napig, mely idő alatt összesen 260 kanyaró-beteg jelentetett be, vagyis Nagy-Györgyfalva 2336 lélekből álló lakosságának 11.13%-a. Ezek közül gyógyult 227, meghalt 33, vagyis a bejelentett összes kanyaró-eseteknek 12.6%. A meghaltak között volt őstelepés 18, székely telepes 15. A leggyakoribb halálozási okot a kanyaróhoz szegődő croup, tüdőlob és súlyos tüdőhurutok képezték; ritkábban csatlakozott a kanyaróhoz utóbaj gyanánt vérhas, idült bélhurut és gyermekaszály. A kanyaró-eseteknek ily súlyos lefolyása részint a lakások zsúfoltságának, részint pedig azon körülménynek tulajdonítható, hogy február hó második felében, midőn a kanyarójárvány tetőfokát érte el, a telepeken huzamos ideig rendkívül zord keleti szelek uralkodtak.

Gyurgyevón 1887-ik évi január 31-én jelentettek be legelőször több kanyaró-esetet. Az első kanyaró-esetet itt egy Krivabara nevű torontálmegyei községből január vége felé ide költözött őstelepés család hozta be, később azonban Nagy-Györgyfalván időző gyurgyevói bolgár családok onnan is hoztak kanyarót, minélfogva a járvány rövid idő alatt eleinte az őstelepések között, három héttel később pedig a székely telepek között is rohamosan elterjedt. A járvány e telepen 83 napig tartott, mely idő alatt megbetegült összesen 357 egyén, azaz Gyurgyevó 2628 lélekből álló lakosságának 13.58%-a. Ezek közül meggyógyult 318, meghalt 39, vagyis az összes kanyaró-eseteknek 10.92%-a. A meghaltak között volt őstelepés 15, székely telepes 24. A halálozás

leggyakoribb okát itt is a kanyaróhoz csatlakozó torokgyík, roncsoló toroklob, tüdőlob, főleg azonban a vérhas és makacs bélhurutok képezték. Ezen a telepen az ideiglenes lakások zsúfoltsága — annak daczára, hogy ötven család már a megelőző ősön Székely-Kévére átköltözött — nagyobb volt mint Nagy-Györgyfalván, de a járvány tetőfoka márczius hó második felére esvén, az ekkor beállott enyhébb időjárás a kanyarójárvány további lefolyására kedvező befolyást gyakorolt. Csakis ezen körülménynek köszönhető, hogy a gyurgyevői kanyaró-járvány halálozási aránya, ezen telep felette rász higieniai viszonyainak daczára, valamivel kedvezőbb volt a Nagy-Györgyfalvainál. A kanyaróban nemcsak gyermekek, hanem felnőttek, — férfiak ép úgy mint nők — sőt egy 57 éves férfi is megbetegedett. A felnőttek kanyaró-megbetegedése mindig súlyos, de szövődmény nélküli volt.

6. Himlő.

Ezen betegségnek járványos terjedése ellen három éven át Gyurgyevón és Nagy-Györgyfalván kemény, de eredményében meglepően sikeres harcz vívatott, a mennyiben annak daczára, hogy a szomszéd községekből és más himlős vidékekről számos esetben himlőt hoztak e két községbe, a tett egészségügyi intézkedések folytán azoknak járványos elterjedése mindig sikerrel megakadályoztatott. Hogy pedig a himlő-járvány fellépésének sikeres meggátlása nem a véletlennek vagy vak szerencsének, hanem csakis a helyes egészségügyi intézkedések szigorú és lelkiismeretes végrehajtásának volt tulajdonítható, arra nézve szomorú példát nyújtott Hertelendyfalva, mely községben az egészségügyi intézkedéseknek hiányos végrehajtása folytán a legelső himlő-eset, mely a községbe hozatott, nagy és hosszan tartó himlőjárvány okozójává lőn. A telepek környékén levő községekben, valamint Pancsován és Kubinban már 1885-ben fellépett a himlő és azóta ezen járvány minden évben majd az egyik, majd a másik környékbeli községben kiújult, mígnem 1887-ben úgy Pancsován, mint a telepek tőszomszédságában levő valamennyi községben tetőfokát érte el. Ezen idő alatt a himlő a telepekre több ízben behurczoltatott, mely eseteket, mivel nagyon tanulságosak, nem tartom fölöslegesnek részletesen elősorolni.

a) Gyurgyevó.

Gyurgyevón 1885-iki április 25-én egyszerre két himlő-eset konstatáltatott, melyet őstelepések hoztak be, de a betegség származásának részletei kipuhatolhatók nem voltak; csak annyit lehe-

tett kideríteni, hogy ezek már nem az első himlő-esetek voltak. Mindazonáltal a himlősöknek saját lakásaikban való legszigorúbb elkülönítése fogatosított, és midőn a himlő ennek daczára is terjedni kezdett, az éppen üresen álló Ilik népkonyhai helyiség azonnal himlő-kórháznak rendeztetett be, melybe minden újabb himlős beteg vitetett, míg a himlősök magánlakásai a legszigorúbb fertőztelenítő eljárásnak vettek alá. Ily rendszabályok mellett sikerült a himlőjárványt 12 esetre korlátozni, melyből 2 meghalt, 10 pedig meggyógyult.

1886. évi márczius havában egy Bukovinából bevándorolt székely család egy 10 éves himlős fiút hozott magával. A fiúnak szigorú elkülönítése és az egész családnak hosszabb orvosi megfigyelése mellett az eset izolálva maradt.

1887. évi április 30-án egy, télen át a közeli Plositz községében lakó gyurgyevói őstelepés a családját, melynek egy része a himlőt nemrég Plositzon kiállotta, Gyurgyevóra áthozván, ennek két tagja az átköltözködés után néhány napra himlős lett, minek folytán az illető az elkülönítés kellemetlenségeit kikerülendő, családját rögtön visszavitte Plositzra, hol már hosszabb idő óta uralkodott a himlőjárvány s hol az ilyen egyéni szabadságot megszorító intézkedésektől tartania nem kellett. Az egészségügyi intézkedés ez esetben csak a himlős család lakásának fertőztelenítésére szorítkozott, mely után újabb himlőmegbetegedés nem fordult elő.

1887-iki június 8-án egy székely telepes, ki Hertelendyfalván lakó rokonának himlős házában családjával együtt látogatást tett, szintén himlőt hozott Gyurgyevóra, a mennyiben egymásután mind a két gyermeke himlőbe esett. Szigorú elkülönítés mellett ezen esetek is izolálva maradtak.

b) Nagy - Györgyfalva.

Nagy-Györgyfalván 1887-iki január 5-én egy olasz kubikos himlőt hozott a községbe és abban meg is halt; ugyanazon év július havában pedig egy Módosról ide költözött juhász-családnak egy nőtagja érkezett meg súlyos himlővel. Mindkét esetben az elkülönítés és fertőztelenítés teljesen sikeres volt, mert újabb himlő-esetek ezután nem fordultak elő.

c) Hertelendyfalva.

Hertelendyfalván 1887-iki január 16-án egy őstelepés házában himlő-eset fordult elő, melynek elkülönítése a szokott módon a beteg lakásán elrendeltetett s ennek végrehajtásával a telep-község előljárósága bízott meg. De az elkülönítés a község előljárósága által, mint később kiderült, nagyon hiányosan hajtattott

végre, mi által a legkedvezőbb időpont a járvány terjedésének megállítására elszalasztott. Nem lehetett tehát csodálkozni azon, hogy az első eset után nyomban rá az ezzel szemben levő házban, néhány nappal később pedig a szomszédos házak családtagjai között egyszerre 12 egyén lett himlössé, mely szám egy hét múlva 21-re emelkedett. A nagy számú himlősökkel szemben az elkülönítést alkalmazni többé nem lehetett. Az egészségi intézkedések ezentúl csak arra szorítkoztak, hogy a lakosság figyelmeztetett a kívülről is felismerhetővé tett himlős házaknak gondos kerülésére, továbbá néhány czélszerű intézkedés hozott, melyek az iskolák, korcsmák és egyéb gyülekező helyekre, valamint a himlős halottak látogatása, virrasztása és temetkezése körül követendő eljárásokra vonatkoztak. Egyben a védhimlő-oltás is megkezdett.

A járvány, mely keletkezésének első két hónapjában csak az őstelepések között uralkodott, márczius havában a külön utcákban lakó székely telepések között is rohamosan terjedni kezdett. A székely telepések között fellépett himlőjárvány a másik két telepre, különösen pedig Gyurgyevóra nézve volt veszélyes, mert a gyurgyevói andrásfalviak a hertelendyfalvai andrásfalviakkal folyton a legélénkebb érintkezésben állottak. Gyurgyevón pedig, hol még alig szűnt meg a leghevesebb kanyarjárványok egyiket a rász higiéniai viszonyok miatt egy himlőjárvány beláthatlan nyomort idézhetett volna elő. A telepítési kormánybiztosság tehát főleg ezen utóbbi okból a hertelendyfalvai himlőjárványnak minden áron való elfojtását kívánta, melynek kivihetősége azonban ezen stádiumban csakis egy himlő-kórház felállításával volt remélhető. A himlő-kórház tehát, melynek felállítása eddig is csak azért maradt el, mert az egyedüli épület, mely erre alkalmas lett volna, t. i. a községen kívül fekvő kincstári vadászlak oly elhanyagolt állapotban volt, miszerint használhatóvá tétele tetemes költségekkel járt volna, a telepítési kormánybiztos rendeletére a volt homoliczi kórház bútorzatával berendeztetvén, május hó 7-ikén a himlőt betegek számára megnyitott és ezentúl minden újabb himlő-eses ide vitetett ápolás végett. A kórházba való szállítatásnak azonban sokan ellenszegültek, úgy hogy számos esetben karhatalmat kellett igénybe venni, némelyek pedig himlős betegeiket eltitkolták. Ezen utóbbi ok volt különösen az, mely a kórház felállítását után a járvány tökéletes elfojtását megakadályozá, mert noha a kórház megnyitása után a himlőjárvány annyira alábbhagyott, hogy május hó közepétől kezdve már csak szórványos esetek fordultak elő, ily szórványos esetek felléptét még július hó i-ig sem sikerült teljesen megakadályozni, midőn is a himlő-kórház közel két havi működés után beszünttetett. Egyes szóróttan fellépő himlőesetek a kórház megszűnte után is még több hónapon át fordultak ugyan elő, de a járvány mint ilyen megszűntnek volt tekinthető.

A járvány egész tartama alatt összesen 166 himlős beteg fordult elő, kik közül 126 gyógyult, 40 meghalt. A meghaltak között volt őstelepés 15, székely telepés 25. Noha az első himlő esetnek származása kipuhatható nem volt, a többi esetekre nézve mindig ki lehetett mutatni, hogyan vitették át a himlő egyik családból a másikba. A himlő rendszeren a himlő-betegek látogatása, a himlős halottak nézése és virrasztása folytán terjedt ugyan, de a betegség legveszélyesebb közvetítőinek mégis azon üdülő himlősöket kellett tekinteni, kiknek himlő-hólyagcsái száradó félben és lehámló állapotban voltak, mert ezek fennjárván, az egészséges családokkal sűrűn érintkezettek.

A himlőjárvány kifejlődése és terjedése ellen hozott egészségügyi intézkedésekkel szemben Hertelendyfalvának őstelepés előljárósága kezdettől fogva semmiféleképen nem indokolható közönyt tanúsított.

8. Trachoma.

Trachoma miatt az aldunai telepések két izben lettek alaposan megvizsgálva és pedig először 1884-ben, másodszer 1886-ban. Ezenkívül az újonnan bevándorolt székely telepések megérkezéskor alapos szemvizsgálatnak vettek alá.

A székely telepések között a trachoma kezdetben csak szóróttan fordult elő, de 1886-ban Hertelendyfalván járványossá kezdett válni, minélfogva itt a trachomásak kényszer gyógykezelése több mint egy éven át sikerrel alkalmaztatott.

Legtöbb trachomás beteget az 1887-ik év május havában bevándorolt és Nagy-Györgyfalván, valamint Gyurgyevón letelepült 54 család tagjai között lehetett találni.

A telepítés kezdete óta mind a három telepen összesen 91 trachomás beteg fordult elő. Ezek közül Gyurgyevóra esik 25, Nagy-Györgyfalvára 20, Hertelendyfalvára 46. Ezek közül gyógyult Gyurgyevón 10, Nagy-Györgyfalván 13, Hertelendyfalván 41 ; gyógykezelés alatt pedig maradt a három telepen összesen 27. A gyurgyevói szembajosak gyógykezelése a lakosságnak 1887-ik év második felében Székely-Kévére történt átköltözködése miatt megszakított.

9. Bujakór.

A tömeges bevándorlás alkalmával a székely telepések között az erkölcsi viszonyok kissé meglazultak, minnek következménye a bujakóros betegségek terjedése volt. A későbbi évek rendezettebb viszonyai azonban e tekintetben alapos javulást hoztak létre, minnek folytán a bujakóros betegek száma évről évre annyira apadt, hogy az 1887-ik év lefolyása alatt a telepeken már alig fordult elő néhány eset.

Egyéb betegségek.

1. Gyomor- és bélbántalmak.

Az 1883-iki malária alkalmával a hányás és hányszékézés részint mint súlyos önálló betegség, részint mint a maláriának szövődménye óriási számban lépett fel, mely utóbbi esetben ezen bajok sokszor csak ideges tüneteit képezték a váltólázrohamoknak, melyeknek gyógyultával a hányás vagy hányszékézés is rendszeren minden további gyógykezelés nélkül meggyógyult. A súlyosabb váltólázrohamok később is főleg azon évek nyári hónapjaiban, melyekben a talajvíznek tavaszi ingadozásai a rendesnél nagyobb fokúak voltak (mint pl. 1886-ban) gyakran hányással, ritkábban hányszékéléssel voltak egybekötve, mely tünetek szintén csak a váltóláz gyógyultával gyógyultak. Súlyosak voltak 1883-ban azon heveny gyomorhurutok, melyek csorvás és typhusos lázak kíséretében léptek fel, mert ezeknek gyógyulása a lázak elmúltával többnyire csak hosszas gyógykezelés után következett be.

A gyermekek hányszékélese és bélhurutja rendszeren a malarriával párhuzamos lépést tartott, a mennyiben a malária évszakában tehát tavasz végén és nyár elején szokott volt ezen betegség is tömegesen fellépni. Egyes esetek azonban minden évszakban, még télen is fordultak elő.

Idült gyomorhurutok és bélhurutok főleg a pellagra-betegek között fordultak elő, a bélhurutok azonban a váltóláz-senyvnek is többnyire hű kísérői voltak.

2. Légző szervek betegségei.

A tüdőlob a kedvezőtlen lakási viszonyok miatt a téli és tavaszi hónapokban Gyurgyevón nagyon gyakori betegség volt, azonban nem minden évben egyformán. Az 1884—85-iki tél a tüdőlobnak kiválóan kedvezett, mert nemcsak Gyurgyevón, hanem a másik két telepen is a lakosok közül sokan estek ezen betegségbe. Különösen sok ily eset fordult elő a hertelendyfalvai telepesek között, úgy hogy ezen betegség itt csaknem járványos jelleget öltött.

A tüdővész szintén nem tartozott a ritkább betegségek közé, gyorsabb kifejlődését pedig a gyurgyevói rász higieniai viszonyok szintén előmozdították. Tüdővészes betegek váltóláz irányában nem mutattak nagy fogékonyságot.

A tüdő és hörgők hurutos lobjai Gyurgyevón minden télen, különösen pedig az 1884—85-iki télén tömegesen mutatkoztak s a gyermekeknek, főleg csecsemőknek nagyon súlyos és veszélyes megbetegedéseit képezték.

3. Csúz.

A gyurgyevői lakási viszonyok ezen betegségnek is kedveztek. Úgy az izom, mint az ízületi csúz a téli hónapokban a leggyakoribb betegségek közé tartoztak, melyek azonban kellő gyógykezelés mellett csaknem minden esetben káros utókövetkezmények nélkül gyógyultak.

4. Vízkór.

A vízkórról, mint a maláriának egyik következményéről már fennebb említést tettem. A vízkór azonban a malarikus betegeknél nemcsak vízvérűség folytán fejlődött, hanem a maláriához csatlakozó heveny veselob folytán is. Az 1883-iki malária alkalmával sokszor már egy-két váltólázroham után fellépett veselob és ennek folytán általános vízkór. A váltóláznak mindjárt az első rohamok után való meggyógyítása nem akadályozta meg minden esetben a vízkór kifejlődését. Az így létrejött vízkóresetek leggyakrabban gyermekeknél fordultak elő és többnyire súlyos lefolyásúak voltak.

5. Rüh.

A rüh a téli hónapokban leggyakrabban a juhtenyésztést űző bolgár családoknál fordult elő, honnan sokszor a székely telepesek családokhoz áthurcoltatott s kiirtása a nagyszámú családtagokkal bíró szűk helyen összezsúfolt családoknál sokszor csak nagy nehezen sikerült.

6. Pellagra.

Ez a betegség, mely csakis kukoriczával táplálkozó népeknél szokott előfordulni, a telepítés első idejében a székely telepések között is nagyon gyakori volt. A székely telepéseknek ugyanis legfőbb táplálékát kukoriczamálé képezi. A pellagra emésztési zavarokkal, bélhuruttal, féltűnő vérszegénységgel, ritkább esetekben lábvizenyővel és scorbuttal szokott együtt járnival, és mivel az ilyen beteg bőrszíne sárgás fakószerű, a végtagok hátoldalain pedig a bőr barnás és lehámló, a székelyek ezen betegséget »fekete sárgaságnak« nevezik. A pellagra a telepítés első évében azon tulajdonságánál fogva, hogy a maláriára való hajlamosságot növelé s utóbbival szövetkezve a malariasenyv kifejlődését sietteté, a rosszabb indulatú betegségek közé tartozott. A későbbi években azonban a székelyek anyagi viszonyainak javultával a pellagrának fellépése ritkábbá és lefolyása enyhébbé vált. A pellagra rendszeren a legszegényebb, csakis máléval táplálkozó székely családok felnőtt tag-

jai között fordult elő és lefolyásában télen át rendszeren javulás, nyáron pedig czélszerűbb táplálkozás és gyógykezelés nélkül többnyire visszaesés állott be.

A telepítési kórházak működése.

1. Homoliczi kórház.

Az ideiglenes telepítési kórházak közül a nagy-györgyfalvai még 1883-iki május hó elején nyílt meg s ugyanazon év november 12-én Homoliczra, egy e célra átalakított vámépületbe tététt át. Ezen épületnek 6 kórszobájában 30 beteg számára volt hely. A kórszobák közül kettő kert által volt a többtől elkülönítve esetleges fertőző betegek számára. Ezen kívül külön épületben volt a kórházi konyha, valamint a mosó és fertőtlenítő helyiség is.

Ezen kórház közel három évi fennállás után 1886-ik évi április 15-én beszünttetett. Betegforgalma ezen idő alatt következő volt:

Fölvétetett összesen 403 beteg, ezek közül kibocsátott gyógyulva 304, javulva 88, gyógyulatlan 11, meghalt 16, ápolási napok száma 11,270.

A halálozási szám az összes betegeknek 3*97 %-át teszi ki. Minden egyes betegre átlag 27-96 ápolási nap esik.

2. Gyurgyevói barak-kórház.

A gyurgyevói barak-kórház 1883-iki november 12-én nyitott meg. Négy kórszobája 20 beteget volt képes magába fogadni. Az épület zárt folyosóval, orvosi és szolga-lakással, gyógytan helyiséggel és konyhával volt ellátva. Ezen kórház 1887-ik év június 30-án szünttetett be s több mint negyedfél évi fennállása alatt következő betegforgalma volt:

Fölvétetett összesen 939 beteg, ezek közül kibocsátott gyógyulva 753, javulva 169, gyógyulatlan 17, meghalt 28 ; ápolási napok száma 18,478.

A halálozás az összes betegeknek 2-98%-át teszi ki; minden egyes betegre pedig átlag 19/67 ápolási nap esik.

Nagyobb műtétek a telepítési kórházakban ritkán végeztek, ily esetekben többnyire Dr. Alföldi és Dr. Berliner pancsovai orvosok közreműködése vétetett igénybe.

A telepítési kórházak el voltak látva mindennemű kórházi berendezéssel és orvos-sebészeti eszközökkel. Mindkét kórháznak saját jégverme volt.

Mindkét kórháznak teljesen berendezett, nagyobb igényeknek is megfelelő házi gyógytára volt. Ezen gyógytárakból láttattak el Gyurgyevó és Nagy-Györgyfalva összes betegei, évenként átlag mintegy 1400, gyógyszerekkel. Az östelepések szintén a telepítési gyógytárakból kapták gyógyszereiket, de a gyógyszerek beszerzési árát megtérítették.

Az ápolói teendőket a telepítési kórházakban kezdetben vörös-kereszt egyleti ápolónők, később e célra betanított székely telepések teljesítették.

A kórházak élelmeztetése részint vállalkozó útján, részint házi kezeléssel eszközöltetett. Utóbbi mód sokkal előnyösebbnek és jutányosabbnak bizonyult be.

A kórházak megszűnte után ezeknek berendezésével a három telep-község járványkórházai lettek felszerelve.

3. Hertelendyfalvai himlő-kórház.

A hertelendyfalvai himlő-kórház, mely a himlőjárvány megszüntetése céljából a homoliczi kórháznak felszerelésével 12 ágyra rendeztetett be, 1887-ik év május 7-én nyitattott meg és 7 heti működés után ismét beszünttetett. Ezen idő alatt mindössze 16 himlős beteg ápoltatott benne, kik közül 12 gyógyult, 4 meghalt.

Egészségügyi intézkedések és orvos-rendőri eljárások.

1. Telepítési orvosi állások szervezése és beszüntetése.

Az 1883-ik év szeptember havában szervezett telepítési másodorvosi állás pályázó hiányában csak 1884-ik év április hó 15-én Fodor Ignác tr. által töltetett be, kinek három hó múlva történt lemondása után, helyére Hlavathy Béla neveztetett ki. Hlavathy több mint két évi szolgálat után állásától megváltván, a másodorvosi állás többé nem töltetett be, hanem e helyett a hertelendyfalvai trachomás betegek gyógykezelése céljából Alföldi Izidor tr. pancsovai orvos mint helyettes telepítési orvos alkalmaztatott 1886. szeptember i-től 1887. év június 30-ig, a midőn ezen állás is beszünttetett.

A telepítési elsődorvosi állást, mely 1884. év január havában szerveztetett, miután Gyurgyevónak Székely-Kévére való áttelepítése folytán a telepek oly távolra estek egymástól (19 és 25 kilométer), hogy azokat egy egészségügyi körbe többé összefoglalni nem lehetett, a nagymélt. m. k. pénzügyminisztérium f. évi márczius hó végén beszüntette.

A telepítési elsődorvosi állásnak megszűntével az egészségügy további ellátására Hertelendyfalva számára egy pancsovai, Nagy

Györgyfalva számára egy homoliczi, Székely-Keve számára pedig egy kubini orvos szerződttetett, mivel ezen orvosok székhelyei a telepes községek közvetlen közelében fekszenek.

2. *Bábaügy.*

A telepítés első évében a telepeken okleveles bábák nem voltak, minélfogva arra törekedtem, hogy lehetőleg minden telepen okleveles bába alkalmaztassák. Hertelendyfalva számára sikerült még 1884-ben egy okleveles bábát szerződttetni, a másik két telep számára azonban bábát találni nem sikerült, minélfogva javaslatomra a telepítési kormánybiztosság két székely telepes asszonyt küldött a szegedi bába-iskolába, kik ott a szülészeti tanfolyamot sikeresen elvégezték és 1885. évi augusztus hó óta a szülészetet a telepeken gyakorolják. A tanfolyam tartama alatt a két székely telepes asszony Szeged városától ingyen ételmezésben részesült.

3. *Halottkémlés és temetkezés.*

Gyurgyevón a halottkémlést a telepítési orvos, Hertelendyfalván pedig az őstelepesek képesített halottkéme teljesítette. Nagy-Györgyfalván képesített halottkém nem lévén, egy őstelepeseknek halottkémi képesítés adatott.

A temetkezésre nézve Gyurgyevón azon intézkedést, hogy minden halott a halottas házba vitessék, daczára annak, hogy a lakosság ezen intézkedésnek megszüntetését sokszor kérelmezte, a rász lakási viszonyok miatt mindvégig fenn kellett tartani.

Nagy-Györgyfalván a temető csaknem egészen a községben van, minélfogva a telepítési kormánybiztosság több ízben kísérletet tett temető céljára a legközelebbi homoliczi magaslaton néhány holdnyi területnek a megszerzésére, de mindig sikertelenül.

A temetők mind a három telepen halottas házzal lettek ellátva.

4. *Orvos-rendőrt bonczolatok és hullaszemlék.*

A telepeken működésem tartama alatt többnyire a halál okának kiderítése végett végeztetett 9 orvos-rendőri bonczolat és tartatott 15 hivatalos hullaszemle.

5. *Egyéb orvos-rendőri eljárások.*

A telepesek egészségének megóvása céljából kiváló gond fordított az elárúsított étel- és italneműek vizsgálatára, a köz-tisztaságra és a kutak jó karban tartására. Az iskolák orvosi ellen-

őrzése szorgalmasan gyakoroltatott. Az orvosi felügyelet kiterjesztett a telepeken létező és az élmezés miatt evidenciában tartott összes nyomorékokra és munkaképtelenekre is. Működésem tartama alatt a telepeken 4 székely telepes és 2 őstelepes tébolyeset miatt került megfigyelés alá.

A járványossá válható betegségek minden egyes esetében a legszigorúbb elkülönítés alkalmaztatott és a fertőztelenítés hatóságilag eszközöltetett, mely célra a telepek fertőztelenítő szerekkel bőven elláttattak.

Az állatorvosi teendőket a telepeken Szarvak, pancsovai járási állatorvos teljesítette.

6. *Védőhímlő-oltás.*

A telepeken 1883—1888-ig összesen 1530 oltás és újraoltás végeztetett. Az előltáshoz szükséges borjúnnyirkot a budapesti központi oltó-intézet évente díjmentesen szolgáltatotta. A további oltás karról karra történt szigorú fertőztelenítő eljárás és az egészségügyi szabályok pontos szemmel tartása mellett.

Oltástól eredő egészségügyi hátrány a beoltotaknál egyetlen egy esetben sem észleltetett.

7. *Az orvosi hivatal ügyforgalma,*

A telepek orvosi hivatalában négy és fél év alatt összesen megfordult 2032 ügydarab, melyek mind elintéztettek.

8. *Cholera elleni óvintézkedések, járvány-kórházak.*

A telepeken teljesített kivételes egészségügyi szolgálat mellett a cholera által fenyegetett években külön cholera elleni intézkedések foganatosítására alig volt szükség, mindazáltal több eddig nem eléggé méltányolt intézkedések hozattak, melyek főleg a köz-* tisztaságra és fertőztelenítésre vonatkoztak. A telepek mindenikén az értelmesebb lakosok közül egészségügyi bizottság alakított, melynek tagjai a számukra kijelölt utcákban az egészségügyi szabályok pontos végrehajtását ellenőrizték.

A telepek jégkészletéről mindig kellő időben gondoskodva lőn.

Minthogy Gyurgyevón kevés jó ivóvizet szolgáltató kút volt, a telepítési kormánybiztosság két nagyobb méretű, téglával kirakott közkutat építtetett.

Ugyanakkor épült Gyurgyevón egy ideiglenes járvány-kórház is, melynek épület-anyaga később az áttelepítés alkalmával a székely-kevei járvány-kórház építésére fordítottatott.

Nagy-Györgyfalván szintén épült ez időben egy járvány-kórház a falu végén levő azon kissé lapályos térségen, mely a Duna és a nyílt csatorna töltése között fekszik. Ezen épület azonban a folyó év tavaszán beállott magas vízállás folytán a fakadó és szivárgó víz által annyira alámosatott, hogy lebontása elkerülhetlenné vált.

Hertelendyalván a községen kívül fekvő kincstári vadászlak jelöltetett ki cholera esetére járvány-kórháznak.

Gyurgyevó áttelepítésének kérdése.

Az 1883-iki malariajárvány alkalmával Gyurgyevó alacsony fekvésének hátrányai és veszélyei oly élesen voltak kifejlődve, hogy ezen telep áttelepítésének szükségességéről mindenki meg volt győződve. Ezen nézetet magam is teljesen osztottam és azt 1883-ik évi jelentésemben kellően indokoltam, mely indokokat úgy a telepítési kormánybiztosság, mint Torontálmegye alispáni hivatala¹⁾ teljesen magáévá tette és Gyurgyevó áttelepítése illetékes helyen tényleg elhatározatott.

Az áttelepítésnek végrehajtása azonban nagyon nehéz feladatnak bizonyult be. A szomszéd községek, mint a legközelebbi magasabb helyek tulajdonosai e czélra földjeiket vagy éppen nem, vagy csak nagyon drágán voltak hajlandók átengedni. Egyik év a másik után múlt el a nélkül, hogy az áttelepítés a teljesüléshez lényegesen közelebb hozatott volna.

Ezen idő alatt Gyurgyevó egészségi viszonyai annyira javultak, hogy egyesek részéről azon nem egészen alaptalan kérdés merült fel, vajjon okvetetlenül szükséges-e Gyurgyevó áttelepítése s vajjon tekintettel a kedvező egészségi viszonyokra nem hagyható-e meg ezen telep régi helyén. Ezen álláspontból kiindulva a pancsovai magy. kir. folyammérnökség javaslatot nyújtott be a telepítési kormánybiztossághoz, melyben kifejtetett, hogy miután a gátépítés és csatornázás folytán Gyurgyevó telepközség egészségesebb viszonyok közé jutott, annak áttelepítését egészségügyi tekintetek többé szükségessé nem teszik. A mi pedig Gyurgyevónak árvíz elleni nagyobb biztosítását illeti, az egy a község körül vonandó kör-töltéssel volna eszközölhető, melynek költségei nem mennének sokkal többre az áttelepítés költségeinél. A Duna és a belvizek tartós magas állása mellett magasra emelkedő talajvíznek felfogására pedig a javaslatban a község körül vonandó körcsatorna és a Batrikába vezető árkok voltak tervezve.

¹⁾ Torontálmegye alispáni hivatalának évi jelentése 1883-ik évről írta Vizeki Tallián Béla, alispán.

Ezen javaslat nekem véleményezés végett kiadatván, véleményes jelentésben az 1883-ban elfoglalt álláspontomat a változott viszonyok daczára ez idő szerint is fenntartottam. »Mert igaz ugyan, hogy a dunai védgát építése és a belvizek csatornázás útján való czélszerű levezetése rendes körülmények között Gyurgyevónak egészségi viszonyait a normálisig javíthatják, de a belvizek levezetése nem vihető ki minden évben. Ha a Duna magas vízállása soká tart, akkor a belvizek levezethetők nem lesznek, hanem meg fognak gyülemleni, mi Gyurgyevón mindig a talajvíznek magasra való felszállását vonja maga után. A talajvíznek emelkedését ily körülmények között sem árkok, sem a telep körül vonandó s a Batrika medrébe vezető körcsatornák megakadályozni képesek nem lesznek. A Batrika medre, mely rendes viszonyok között a telepnek vízfelfogó medenczéül szolgálhatna, az előbb említett viszonyok mellett csakhamar megtelnék vízzel s azon túl a talajvízre befolyást gyakorolni képes nem volna.« Az alacsony fekvésű községek számos hygieniai hátrányai mellett főleg ezen egészségügyi ok volt az, mely miatt Gyurgyevónak e helyen való meghagyása ellen, valamint 1883-ban, úgy most is (1885) felszólalni kötelességemnek tartottam. Ezen kívül jelentésben még azon — nem orvosi — nézetemnek is adtam kifejezést, hogy Gyurgyevó, mely a legközelebbi magasabb helyektől körülbelül 8—10 kilométerre fekszik, árvíz ellen még körtöltéssel sem lesz eléggé biztosítva. »A dunai védgát és a mérnökök által tervezett körtöltés, melyeknek az 1876-iki vízállás szolgál alapul, árvíz ellen véleményem szerint csak relatív biztosságot nyújthatnak, mert ki állíthatja azt biztossággal, hogy soha magasabb vízállás, mint az 1876-iki volt, nem lesz itt a Duna legnagyobb mellékfolyói torolatának közelében.«

Ezen véleményt teljesen igazolta a f. év tavaszán beállott áradás, a midőn a Duna vízállása 80 centiméterrel haladta túl az 1876-ban észlelt legmagasabb vízállást s a VII. öblözet daczára annak, hogy védelmezésére minden lehető megtétetett, gátszakadás folytán eláradt. Gyurgyevó községét azonban szerencsére az áradat már nem találta a régi helyén, mert az még a múlt év folyamán áttelepített Székely-Kévére. Azon 80 család pedig, kik még az 1887—88-iki telet is Gyurgyevón töltötték, szintén még jóval a gátszakadás előtt átköltöztek Székely-Kévére.

Székely-Keve felépítése.

Működésem tartama alatt mindig azon voltam, hogy az egészségügy körébe vágó kérdésekben az egészségi szempontok lehetőleg érvényre jussanak, mely törekvésem a telepítési kormány-

biztosságnál mindig kiváló pártolásra talált. Ezen körülménynek köszönhető azon tény, hogy Székely-Keve felépítésénél a gazdasági, tűzbiztonsági és egyéb tekintetek mellett az egészségügyi szempontok is kellő figyelemben részesültek.

A község területének megszerzése egészségi szempontból szerencsésnek mondható, mert fekvése, főleg magasságánál fogva egészség tekintetében semmi kívánni valót nem hagy hátra. A közelben levő Blizanitza nevű terjedelmes mocsár, mely a községnek egészségügyi hátrányokat okozhatna, a plositz-kubini csatorna elkészülte után előreláthatólag teljesen ki fog száradni.

Székely-Keve talajának $\frac{3}{4}$ méternyi humus rétege alatt több méter mélységig homokkal kevert agyag van, azon túl pedig tiszta homok. A talajvíz a mélyebb homokrétégekben 9—10 méternyre a felszíntől található fel. Ilyen mélyek a székelykevei közutak is.

Székely-Kevén ugyanis még jóval az építkezések megkezdése előtt tizenkét nagyobb méretű, téglával kirakott közkút építettett, részint azért, hogy a tömeges építkezések alkalmával a munkálatokat vízhiány ne gátolja, részint pedig, hogy a község egészséges kútvízzel elláttassák. Hogy a kutak a községnek főbb utcáiban célszerű helyeken ásattassanak, a telepítési mérnök már ez időben teljesen elkészítette Székely-Keve tervrajzát.

A község tervezetében az utcák fekvésére nézve a helyi viszonyok voltak ugyan mérvadók, mindazáltal azok az egészségügy követelményeinek teljesen megfelelnek. Az utcák egy része a plositz-kubini országút mentén és azzal párhuzamosan északnyugot-délkeleti irányba, az ezzel kereszteződők pedig északkelet-dél nyugoti irányba esnek. Azon legyőzhetlen akadályok, melyek a község területének megszerzésénél mutatkoztak, a községnek tetemes hátrányokat okoztak, a mennyiben sem a házhelyeket nem lehetett 300 □°-nél nagyobbra szabni, sem az utcákat oly szélesre hagyni, mint az tűzbiztonsági szempontból szükséges lett volna.

A házépítési munkálatok megkezdése előtt egy mintaház tervezete a legapróbb részletekig előre kidolgoztatott. Sajnos, hogy a házak építésénél több az egészségügyre nézve fontos tényezőt anyagi akadályok miatt mellőzni kellett. így pl. a házfalak az egészség tekintetében utolsó helyen álló anyagból, t. i. földből verettek, melyek alappal nem bírván, azon javaslatom sem juthatott érvényre, hogy a szobák földjének humusrétege kiásattassék és homokos agyaggal helyettesíttessék. A falak azonban csaknem mindenütt homokos agyagból verettek, mert ez sokkal szívósabbnak és ellenállóbbnak bizonyult be a fekete földnél. Ez utóbbinak kiküszöbölését a házak falaiból és a szobák földjéből azért szorgalmaztam, mert ezen földnem szerves anyagokban nagyon bővelkedik s gázai az egészséget veszélyeztetik.

A házak tervezetében a szobák és egyéb lakóhelyiségek

nagysága pontosan meghatározott és a kincstári erdőkből megrendelt nagy mennyiségű faragott épületfa méretei e szerint lettek kiszabva, a székely telepések pedig köteleztettek a házfalak építésénél az előírt méreteket pontosan szem előtt tartani, mert az épületfát rövidebbre vágni szigorúan tiltva volt. Ez által teljesen eléretett azon előny, hogy most minden családnak tágas és kényelmes lakószobája van. Az ajtókat és kellő nagyságú ablakokat a székely telepések készen kapták a telepítési kormánybiztosságtól. A székely telepes házak mindenike szoba, konyha és kamrából áll oszlopos tornácczal, az őstelepések házai pedig nagyrészt félig zárt folyosóval vannak ellátva. A házak kivétel nélkül mind cseréppel vannak fedve, a túlnyomó részének utczai oldala pedig tűzfalal is el van látva. A telepések nagy része házaik építésénél a külsínre is kiváló figyelmet fordított.

A község területe szűk volta daczára sikerült mégis a temető számára a községtől elegendő távolra eső helyet találni. A temető halottas házzal lett ellátva.

A község egyik végén egy 16 ágyra berendezett és jól felszerelt járvány-kórház épült, mely az iskolaépületek elkészültéig egyelőre iskola-helyiségül szolgál.

Székely-Keve építése 1886-ik év őszi hónapjaiban kezdetett meg és az 1887-ik év tartama alatt annyira elkészült, hogy az ősz végéig Gyurgyevő összes jogosult telepesei átköltözhettek.

Az Alduna vidékének helyi viszonyai tekintettel az egészségügyre.

Az Alduna vidéke a telepítés kezdetéig mindazon tulajdonságokkal bírt, melyek a malarikus vidéket jellemzik. A VI. és VII. öblözetnek mértföldre terjedő lapályai óriási ártért képeztek, melyek a Duna nagyobb mérvű áradásainál mindig víz alá jutottak. Hogy az áradások nagysága e vidéken milyen kiszámíthatatlan, arról tanúskodik Homolicz községének története. Homolicz községe ugyanis eredetileg a mostani Nagy-György falva közelében a nyílt csatorna túlsó oldalán feküdt, de egy nagy áradás, mely a községet megsemmisítette arra készítette a lakosokat, hogy községüket a mostani magasabb fekvésű helyére költöztessék át. Ha tekintetbe vesszük, hogy Homolicznak ama régi helye sokkal magasabb, mint a mostani véggátak koronája, alig vagyunk képesek magunknak fogalmat szerezni a Dunának akkori magas víz-állása felől.

Az időnként beállott áradások lefolyta után az öblözetekben rendszeren mocsarak, ingoványok és rendkívül buja vegetáció fejlődött, mely e vidéket vadonná és lakhatlanná tette. Hogy régente milyen állapotban lehetett ezen vidék, azt megítélhetjük a

környékbeli lakosok szájhagyományként elbeszélte azon történetéből, mely szerint a múlt században a törököknek gyakori sikeres betörései alkalmával az öblözetek mentén levő községek lakosai mindig a VI. és VII. öblözetnek terjedelmes nádasiban kerestek és találtak biztos menedéket.

A vidék elvadulásával azonban tudvalevőleg egyenes lépést szokott tartani az egészségi viszonyoknak hanyatlása is. Erre nézve szintén egy régi hagyomány azt beszéli, hogy a múlt században az e vidékre telepített németek közül az itt uralgó betegségek folytán nagyon sokan kihaltak, sokan pedig egészségesebb helyekre költöztek s az ezáltal megüresedett telephelyeket szerbek-, oláhok- és horvátokkal töltötték be, mivel ezek ezen vidék általmáihoz már szokva voltak.

A dunai áradások azonban néha évtizedeken át is elmaradtak, a midőn is az azelőtti árterületeken kedvezőbb kulturális viszonyok fejlődtek ki. Ilyen viszonyok mellett létesültek Gyurgyevó, Marienfeld és Nagy György falva telepközség is, melyeknek sorsa 1876-ig úgy hygeniai, mint gazdasági szempontból elég kedvező volt. Az 1876-iki, még inkább pedig a folyó évi árvizek megmutatták, hogy az öblözetek ármentesített területei községek létesítésére teljesen alkalmatlanok.

Az 1876-iki és az utána következő évek áradásai folytán az öblözetek árterülete ismét a régi elvadult állapotába esett vissza, minélfogva a malária is régi intensitásában lépett fel az Alduna vidékén. A székely telepések bevándorlása óta azonban e vidék malarikus jellegét lassanként elveszítette. A dunai védgát építése, a belvizek levezetése és csatornázása által megszabadult e vidék betegségeket okozó állóvizeitől és mocsaraitól. A földeknek rendszeres művelése pedig a malária gyökeres kiirtását mozdította elő. És a milyen mértékben csökkentek a káros hatányok, oly mértékben érvényesültek azon előnyök, melyeket ezen vidék kedvező fekvésének és talajának köszönhet.

Az aldunai VI. és VII. öblözetet ugyanis azon lapályos területek képezik, melyeket a Duna Pancsovától Kubinig ívalakban bekerít. Ezen ív egész hosszában a láthatárt nyugat, dél és kelet felé a Duna jobb partjait képező szerb dombok szegélyezik. Lehetetlen fel nem ismerni azon kedvező lefolyást, melyet a szerb hegyes völgyes vidéknek szomszédsága e vidékre gyakorol, ha tekintetbe vesszük, hogy az onnan jövő szelek és légáramlatok a lapály levegőjét folyton tiszta hegyi levegővel javítják. Pedig itt a szelek nagyon gyakoriak. Sokszor egy egész hónapon át alig van egy-két napon tökéletes szélcsend. E légáramlatok a mellett, hogy a levegőt megújítják, a talaj kiszáradását is előmozdítják, mely körülmény malarikus vidékre nézve kiválóan előnyös. A szabadabb légáramlatok befolyása alatt nyáron az e vidéken uralgó nagy

hőségek könnyen elviselhetőkké válnak, télen azonban a tartós és hideg szelek, mint a milyen a »kosova« szokott lenni, sokszor ártalmasakká válnak azért, hogy a légzőszervek megbetegedéseire szolgáltatnak alkalmat; de ezen káros befolyást a jó lakás elháríthatja. Nagy-Györgyfalvának e tekintetben előnyös fekvése van, mert az ív első harmadában közvetlenül a Duna mellett fekszik s így a közeli szerb magaslatok némileg védik a téli erős légáramlatoktól, míg a Dunától távolabb az ív két végén fekvő másik két telepen a szelek erejét semmi sem mérsékli.

Másik előnye az Alduna vidékének az öblözetek homokos talaja. Homokos talajon ugyanis mocsarak és állóvizek rendkívül gyorsan száradnak, mely körülmény azoknak elposványodását megnehezíti.

A helyi viszonyoknak eme kedvező voltából magyarázható az egészségügynek az a gyors javulása mely a telepítés kezdete óta a telepeken tapasztalható.

Az Alduna vidékének kedvezőbb hygieniai viszonyaival járó előnyökben azonban nemcsak az aldunai csángó telepek, hanem a VI. és VII. öblözet mentén létező valamennyi községek is részesülnek. Ha ezen községek halottas jegyzőkönyveiben lapozunk, azt találjuk, hogy a mióta az Alduna vidékének kultúrája megkezdett, azóta a halálesetek száma évről évre csökkent; egyúttal azonban arról is meggyőződhetünk, hogy az öblözeteknek a régi állapotba való visszaesése valamennyi környékbeli községnek egészségügyében hanyatlást idézett elő.

Az által tehát, hogy az öblözetek ármentesítés és csatornázás folytán a kultúrának hozzáférhetővé tétettek, nemcsak, egyedül értéktelen területek lettek értékesítve, hanem az öblözetek mentén levő valamennyi községnek egészségügyi viszonyai is alaposan javítottak.

Budapest, 1888. augusztus 10-én.